

Царук А. П. ,
канд. філол. наук, ст. викладач кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнський національний технічний університет,
Кропивницький, Україна

РЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРАЗУ МІСТА ХІХ ст. ХУДОЖНІМ ІНСТРУМЕНТАРІЄМ

Об'єктивна реконструкція феномену міста ХІХ ст. – оксиморонне завдання, якому підпорядковані пошуки публікацій соціально-політичного та економічного характеру, висвітлення в пресі подій культурно-мистецького життя й освітнього процесу, трактування краєзнавцями тогочасних реалій, однак притаманна обсерваціям такого роду сукупність джерел не забезпечує від аксіологічної суб'єктивності, оскільки зовнішнє дослідження не дає ключа до розгадки сутності явища. На наше переконання, усуненню цієї хиби має слугувати залучення, на перший погляд, суб'єктивної інформації: листування, щоденників, мемуарів, художніх творів, які дають розлогий матеріал для заповнення лакун внутрішнього буття міста, його психічних станів, конфліктів і зумовлених ними змін. Особистісне самоусвідомлення стає скельцем велетенського суспільного калейдоскопа.

Сучасний Кропивницький, як жоден обласний центр України, зазнав за свою історію п'ять перейменувань: Єлисаветград, Зінов'євськ, Кірово, Кіровоград і, нарешті, 14 липня 2016 р. в результаті тривалого протистояння декомунізаційних змін інертному мисленню отримав ім'я корифея українського театру Марка Кропивницького. Ця боротьба засвідчила важелі вербального впливу номінативу ідеологем на суспільну свідомість. Від початку будівництва фортеці святої Єлисавети на березі Інгулу, де козак Лелека заснував поселення, нав'язана назва слугувала релігійною ширмою для прикриття імперських зазіхань і розігрування «крапленою» картою стратегічних інтересів Росії. Саме з-за мурів фортеці 1775 р. на Запорозьку Січ вирушив полк, аби підступом знищити козацтво, яке тільки-но допомогло здобути перемогу в російсько-турецькій війні.

Радянщина теж маніпулювала назвами, пов'язуючи місто то з іменем палкого лєнінця Григорія Зінов'єва, який «підсадив» Сталіна на найвищу партійну посаду, а згодом ним же був ліквідований, то із Сергієм Кіровим, у реєстрі «заслуг» якого, за висновком професора В. Шовкошитного, організація Голодомору в Україні. Як потверджує історична практика, назви віддзеркалюють провладні настрої та політичну заангажованість.

Задля балансу суб'єктивізму в епістолярії та літературній спадщині митців, чий життєвий шлях проліг теренами краю, до лектури залучено вітчизняних та іноземних діячів, причетних до Степової Еллади, творців епохи становлення театру корифеїв і сучасників.

Обсервуванню підлягали такі аспекти: сприйняття суб'єктами свідчень зовнішнього образу міста (екстер'єр, політичне «обличчя»), економічна

діяльність, культурно-освітнє середовище); парадигма внутрішнього стану цілепокладання і самореалізації мешканців повітового міста ХІХ ст.; ознаки самоусвідомлення, відображені у творах письменників-земляків.

Безумовно, свіжість бачення притаманна погляду мандрівника, що ніби «відкриває» місто, оживлює й «одивнює» його власною присутністю.

Найбільш цитованим у баталіях перейменування став уривок із повісті Т. Шевченка «Наймичка»: «Степь. И все степь. Наконец мы остановились ночевать в Дидовой балке. На другой день та же степь и те же детские думы. – А вот и Елисавет! – сказал отец. – Где? – спросил я. – Вон на горе цыганские шатры белеют.

К половине дня мы приехали в Грузовку, а на другой день поутру уже в самый Елисавет» [1, с. 118]. Повість створена в засланні, 1854 р., але з конспіративних міркувань датована 1845. Ретроспекція визначила панорамність візуалізації дитячих вражень від поїздки з батьком 1824 р.

Натомість погляд зблизька на екстер'єр демонструє лист російського поета А. Фета, чії родинні фінансові проблеми продукували необхідність тривалої служби, що не додавало офіцерові оптимізму, а отже, екзистенційна самотність і прикра приреченість на армійські будні відбилася на світобаченні: «...жодну школу життя не можна порівняти з воєнною школою» [2, с. 285].

Візуальна статичність образу міста зумовлена узагальненими домінантами його сприйняття: для батька Шевченка циганське шатро, вочевидь, – символ розбійного кочівництва, театралізованого ошуканства, які в народних уявленнях здавна асоціювалися зі способом життя ромів, у повісті ж ці риси сугестивно перенесені на воєнізований російський табір. У чужинця Фета провінційне місто викликає огиду й асоціюється з образом болота, що, втім, не завадило йому створити кілька ліричних віршів, кинути тінь на репутацію закоханої дівчини та мимоволі засвідчити прищеплення царською армією чиношанування і зневаги людською гідністю.

Підґрунтям для висновків про економіку та основні чинники занепаду торгівлі й безгрошів'я населення слугує лист І. Аксакова, російського публіциста, А. Блудовій від 21.04.1854 р., де констатовано невідповідність доручення Географічного товариства вивчити питання «про торгівлю салом» викликам часу: «в той час як б'ються на Дунаї, б'ються на Чорному морі, <...> із порохнявого світу займається зоря перетворення, чуєш важке і потужне дихання фатальних доль, <...> мені доводиться досліджувати те, чого немає, і що, ймовірно, після війни зазнає докорінних змін» [3, с. 337].

Цікавий ракурс соціально-економічних реалій ХІХ ст. дає повість для підлітків В. Кобзаря «Запах фіалки» (2017), де реконструюється історичне тло доби, інвестування економіки (будівництво заводу братами Ельворті, зведення віадуку, прокладення залізниці, проведення традиційних ярмарків), проліто світло на манкуртів (зміна питомого українського прізвища Драбина на Драбіну), ментально зіставлено підприємливість євреїв і німецьких колоністів

українській довірливості. Оповідач – незаангажований підліток викликає довіру легкою самоіронією. Крізь його лінзу роздумів про майбутній фах і пошуків зниклого батька проходить низка знайомств із представниками різних національностей і професій. Прозаїк тонко «сугерує зв'язок між мовою, ментальністю, віруваннями, господарюванням і національною єдністю» [4].

Парадигму психологічного самоусвідомлення містянина рельєфно презентують мемуари П. Саксаганського «По шляху життя» (1935) [5] зануренням у культурний вир. У романі М. Смоленчука «Степи полинові» [6, с. 48-50] місто постає перед Марком як воєнне поселення, де й у школах панує окозамилувальний вишкіл. Не акцентуватиму на ролі М. Кропивницького у становленні й розбудові українського професійного театру в умовах дії відомих пантиукраїнських наказів, оскільки ця тема ґрунтовно досліджена професором А. Новиковим [7].

Гостру сатиру повітового бюрократизму, окозамилування, хабарництва в п'єсі М. Кропивницького «По ревізії» [8] варто розглядати як викриття депресивного стану судочинства не лише в місті «Ялосоветі», а, в цілому, як «зривання масок» із іманентних імперських рис. Тому логічним бачиться висновок Дон-Амінадо (А. Шполянський): «Трималось місто на трьох китах: Вокзал. Тюрма. Жіноча гімназія» [9, с. 55]. У такий спосіб сатирик наголосив і перехрестя вибору – вокзал, і вкрай бідний спектр вибору – інститут шляхетних дівичь, який вуалював жіночу залежність у родині, та в'язницю як уособлення вироку інакомисленню і копію зразка «тюрми народів».

Отже, художня література, мемуаристика, епістолярій дають розлогий матеріал для дослідників образу міста, які усвідомлюють дисонанс зовнішнього благополуччя, зображеного художником-земляком А. Ліпатовим у техніці наївного мистецтва, з внутрішнім життям провінції, її конфліктами, драмами і боротьбою за загальнолюдські цінності.

Список джерел

1. Шевченко Т. Наймичка : Повість / *Т а р а с Ш е в ч е н к о . З і б р а н н я т в о р і в* : У 6 т. К., 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 57–120.
2. Фет А. Воспоминания. Афанасий Фет. Предисл. Д. Благого, сост. и прим. А. Тархова. М. : Правда, 1983. 312 с.
3. Письма И. С. Аксакова к А. Д. Блудовой. *Р о с с и й с к и й А р х и в : И с т о р и я О т ч е с т в а в с в и д е т е л ь с т в а х и д о к у м е н т а х X V I I I - X X в в .* : Альманах. М. : Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 2001. [Т. XI]. С. 337–338.
4. Царук А. «Запах фіалки» : формула тонкого аромату історичної прози для підлітків. *Л і т А к ц е н т*. 2018. 23 квітня.
5. Саксаганський П. По шляху життя. *П а н а с С а к с а г а н - с ь к и й . К . , 1935.*
6. Смоленчук М. *Степи полинові : Роман. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017.*

7. Новиков А. Учитель корифеїв: життя Марка Кропивницького. Харків : ХІФТ, 2019. 248 с.

166

8. Кропивницький М. Л. По ревізії. П'єси. К. : Дніпро, 1990. (Б-ка укр. класики «Дніпро»). С. 226-261.

9. Дон-Амінадо. Поїзд на третій путі : Уривок із повісті // Корінь А. С т е ж к а м и с т о л і т ь . Кропивницький : КОД, 2019. С. 55–56.